

Araştırma

KAYNAŞTIRMA EĞİTİMİ SÜRECİNDEKİ BEDENSEL ENGELLİ ÖĞRENCİLERİN SOSYAL UYUMLARINI ETKİLEYEN ETMENLER VE OKUL SOSYAL HİZMETİ

Factors Affecting Social Adaptation of Disabled Students During Inclusive Education and School Social Work

Aslıhan AYKARA*

*Arş. Gör., Hacettepe Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi
Sosyal Hizmet Bölümü,
aaykara@gmail.com

ÖZET

Bu çalışmada, Temmuz 2007-Ocak 2010 tarihleri arasında Ankara ili Keçiören, Çankaya, Etimesgut, Altındağ, Mamak, Yenimahalle, Sincan, Gölbaşı merkez ilçeleri İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri'ne bağlı ilk ve orta-öğretim okullarında kaynaştırma eğitimi almakta olan bedensel engelli öğrencilerin

sahip oldukları özelliklerin, sosyal uyumları üzerindeki etkilerinin belirlenmesi amacıyla yapılan araştırmaya yer verilmektedir.

Araştırma, genel tarama modelinde gerçekleştirilmiş ve bu doğrultuda Ankara'nın sekiz merkez ilçesinde kaynaştırma eğitimi almakta olan 70 bedensel engelli öğrenci ile görüşülmüştür. Görüşmelerde, bedensel engelli öğrencilerden, araştırmacı tarafından hazırlanmış olan görüşme formu ve "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği"nin yanında, "Sosyal Uyum Envanteri" aracılığı ile bilgi toplanmıştır.

Araştırmada elde edilen önemli sonuçlar şöyledir: Öğrenciler ve aileleri, genel olarak alt ve orta sosyo-ekonomik düzeye sahiptirler. Tamamına yakınının engelli, doğum sonrası nedenlerden kaynaklanmaktadır. Öğrencilerin sosyal yaşamlarında en çok karşılaştıkları güçlükler, duygusal sorunlar ve fiziksel çevre koşullarının yetersizliğine ilişkin sorunlardır. Kaynaştırma eğitiminde ise en çok karşılaştıkları güçlükler, sosyal ilişkilerine ilişkin olanlardır. Öğrencilerin büyük bölümünün, kaynaştırma eğitiminden, öğretmen ve arkadaş ilişkilerinden memnun olduğunu belirtmelerine karşın, sosyal ilişkiler konusunda sıkıntılar yaşadıklarını ifade etmeleri dikkat çekicidir. Sosyal destekleri de yine orta düzeyde olarak değerlendirilebilir. Öğrencilerin sosyal uyum düzeyleri üzerinde en fazla etki eden etmenler ise, engelli olduklarını fark ettikleri yaş, kaynaştırma eğitimi almaya başladıklarında zorluklarla karşılaşmış olma durumları ve ailelerinden algıladıkları sosyal destektir.

Anahtar Sözcükler: *Bedensel engelli öğrenci, kaynaştırma eğitimi, sosyal uyum, sosyal destek, bedensel engelli öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etkenler, okul sosyal hizmeti*

ABSTRACT

This study aims to determine the views of students with disabilities who are in inclusive education at the level of primary and secondary education in schools that are

under the authority of District National Education Directorates of the central districts of Keçiören, Çankaya, Etimesgut, Altındağ, Mamak, Yenimahalle, Sincan, Gölbaşı of Ankara province, about the difficulties they experience in social adaptation. In this study, it is important to determine the features of the students which affect their social adaptation.

The study has been carried out using general pooling model and in accordance with this, 70 students with disabilities in inclusive education in eight central districts of Ankara have been interviewed. In the interviews, an interview form prepared by the researcher has been given to the students, and it is entitled "Multidimensional Scale of Perceived Social Support" and "Social Adaptation Inventory".

Significant results of the study are as follows: Students and their families are generally at low and middle socio-economic level. Most of the students' disabilities stem from post-natal reasons. Problems that students face most frequently are related with emotional problems and problems related with inadequate physical circumstances. Most frequent problems in inclusive education are related with social relations. Although most of the students state that they are happy with inclusive education and their relations with teachers and friends, it is striking that they express problems related to their social relations. The social support can be interpreted as being at medium level. The strongest factors on students' level of social adaptation are the age that they realize their disability, their experience of difficulties after beginning to have inclusive education and family support.

Key Words: *Physically disabled student, inclusive education, social adaptation, social support, factors affecting social adaptation of students with disabilities, school social work*

GİRİŞ

Engelli bireylerin sosyal uyum konusunda yaşadıkları güçlükler, özellikle Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde önemli bir sorun olarak devam etmektedir.

Engelli bireyler, bir taraftan sahip oldukları engelle yaşama mücadelesi verirken, diğer taraftan yaşadıkları çevreye sosyal uyum sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu iki yönlü güçlüğü, engelli birey çoğu zaman sahip olduğu özel olanaklarıyla yenmeye çalışmaktadır. Ya da özel olanaklara sahip olmadığı için güçlüklerle başa çıkamamaktadır. Bu noktada bireyin sahip olduğu sosyal destek kaynaklarının önemli bir yeri bulunmaktadır. Sosyal destek kavramı, güçlükler yaşamakta olan kişiye çevresindeki insanlar (eş, aile, arkadaş) tarafından sağlanan maddi ve manevi yardım; kişiyi sevildiğine, kendisine değer verildiğine ve iletişim ağının bir parçası olduğuna inandıran bilgi olarak ifade edilebilir. Sosyal desteklere ulaşma konusunda sıkıntılar yaşayan kişiler, sosyal uyum sağlamakta da güçlük çekmektedirler.

Sosyal uyum açısından bakıldığında, eşit eğitim olanaklarına sahip olma, engelli bireyin ve onun yakın çevresinin, geleceğe yönelik kaygılarını azaltacak olan önemli bir hak ve fırsattır. Oysa engelli bireylerin sosyal sorunlarının giderilmesine yönelik çalışmalarda eğitim, üzerinde en az durulan konulardan biridir. Bu nedenle, eğitim haklarına yönelik bir hizmet olarak engelli çocukların, toplumdaki dışlanmadan, diğer öğrencilerle bir arada eğitim görebilmesi amacıyla geliştirilen kaynaştırma eğitiminin üzerinde durulması gerekmektedir.

Bu nedenle bu çalışmada, kaynaştırma eğitiminde yer alan bedensel engelli öğrencilerin sosyal uyum konusunda

yaşadıkları güçlülere ilişkin olarak kendi duygu ve düşüncelerinin alınmasına gerek duyulmuştur ve bu araştırmanın amacı, kaynaştırma eğitiminde yer alan bedensel engelli öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etmenlerin belirlenmesidir. Bu amaç doğrultusunda, öğrencilerin; sosyo-demografik özelliklerinin, aileleriyle ilgili özelliklerinin, sahip oldukları bedensel engelle ilişkin özelliklerinin, okul yaşantısıyla ilgili özelliklerinin, sosyal yaşamına ilişkin özelliklerinin ve sosyal desteklere ulaşabilme düzeylerinin, sosyal uyumlarını etkileme durumuna bakılmıştır.

Bedensel Engelli Bireyler

Türkiye’de nüfusun %12.29’unu engelliler oluşturmaktadır. Bunların %2.60’ı bedensel engelliler, %0.48’i zihinsel engelliler, %9.21’i ruhsal ve duygusal ve süregelen hastalığı olanlardır (Türkiye Özürlüler Araştırması, 2002).

Milli Eğitim Bakanlığı’nca yapılan tanıma göre, ortopedik özür, bütün düzeltmelere rağmen iskelet, sinir sistemi, kas ve eklemlerdeki özürlerinden dolayı normal eğitim, öğretim çalışmalarından yeteri kadar yararlanamayan kişilere denmektedir (Erkan, 1990: 5). Türkiye Özürlüler Araştırması’na (2002) göre, bedensel engelli, kas ve iskelet sisteminde yetersizlik, eksiklik ve işlev kaybı olan kişidir.

Ortak noktalara dikkat çekerek bazı tanımlamalar ve sınıflamalar yapılmış olduğu görülmektedir. Bu çalışmada ise, bedensel engelli bireyler daha çok, “toplumda henüz karşılanamamış bazı ihtiyaçları olması nedeniyle, sosyal yaşamlarını sürdürmede engellerle karşılaşmakta olan bireyler” olarak ele alınmaktadır.

Engelli Bireyler ve Sosyal Uyum

Uyum, bireyin çevresi ile sağlıklı iletişim kurması ve bunu geliştirip sürdürmesi olarak anlaşılmaktadır (Popkin, 1989; akt. Duyan, 1997: 3). Sosyal uyum ise, bireyin sosyal çevreye iyi bir şekilde uyum gösterebilmesidir (Özgüven, 1992; akt. Duyan, 1997: 67). Bireylerin etkileşim içinde oldukları diğer kişiler, yani sosyal destek kaynaklarını oluşturan kişiler, onların sosyal uyumlarına etki etmektedir. Engelli çocuklar, sosyal yaşamlarının kapsamına giren tüm konularda bu desteklerin yetersizliğinden kaynaklanan uyum sorunları yaşayabilmektedirler. Bedensel engelli öğrencilerin bu sorunlarının giderilmesiyle, toplumla bütünleşmeleri kolaylaşacaktır.

Bu çalışmada, sosyal uyum kavramı, araştırmada kullanılan “Sosyal Uyum Envanteri” de göz önünde bulundurulurken, dört temel unsuru içerecek biçimde ele alınmıştır. Bunlar, sağlıkla ilgili uyum, heyecanlarla ilgili uyum, aile çevresine uyum ve genel anlamda sosyal çevreye uyumdur. Tüm bu unsurların belirli bir seviyede olması, araştırma kapsamına giren bedensel engelli öğrencilerin sosyal uyumları konusunda fikir vermektedir. Ancak bu çalışmada, daha çok öğrencilerin genel/toplam sosyal uyumları dikkate alınmıştır.

Bedensel Engelli Bireylerin Eğitimi ve Kaynaştırma Eğitimi

Engel sahibi çocuk ve gençlerin, daha sağlıklı bir eğitim yaşamı sürdürebilmelerinde, sosyal uyum sağlamış olmalarının önemli bir etkisi vardır. Kaynaştırma eğitimi de yine, engelli öğrencilerin, eğitim yaşamlarında sosyal uyumlarını sağlamayı amaçlamaktadır.

Türkiye’de özel eğitime ihtiyacı olan bireyler kaynaştırma yoluyla eğitimlerini, yetersizliği olmayan akranları ile birlikte aynı sınıfta tam zamanlı sürdürebilecekleri gibi özel eğitim sınıflarında yarı zamanlı olarak da sürdürebilirler. Yarı zamanlı kaynaştırma uygulamaları, öğrencilerin bazı derslere yetersizliği olmayan akranlarıyla birlikte aynı sınıfta ya da ders dışı etkinliklere birlikte katılmaları yoluyla yapılır (Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği, 2006: madde 23). Kaynaştırma yoluyla eğitim uygulamaları yapılan okul ve kurumlarda öğrencinin yetersizliğine uygun fiziksel, psikolojik ve sosyal ortam düzenlemeleri yapılır (Kaynaştırma Yoluyla Eğitim Uygulamaları Konulu Genelge, Kaynaştırma Yoluyla Eğitim Uygulamalarında Öğretmenlere Öneriler, 2008: 8-9).

Kaynaştırma eğitiminin, engelli öğrenciler için eğitim alınan bir ortam olmaktan çok, öğrencinin gereksinimlerinin karşılanacağı sosyal bir ortam olarak görülmesi gerektiği söylenebilir. Engelli öğrencilerin, özel eğitim ortamlarında, akranlarından ayrı biçimde eğitim görmelerinden ziyade, onlarla iç içe eğitim görmelerinin sağlanması önem taşımaktadır.

Yapılan araştırmalara göre engelliler gerekli koşulları yerine getirilmiş bir kaynaştırma eğitiminden, ayrıştırılmış eğitimden elde edecekleri kazançlardan çok daha fazlasını elde edebilmektedirler (Saint-Lauren ve Lessard, 1991; akt. Kuz, 2001). Kaynaştırma eğitimi sırasında, engelli çocuklar normal gelişim gösteren çocukların toplum tarafından kabul edilen davranışlarını gözleyerek taklit edebilirler. Böylece çocuğun sosyal kabulü, uyumu ve etkileşimi artar, çocuk engelliler grubunda değil toplumun içinde yer alır. Engelli çocuklarla bir arada

eğitim gören normal gelişim gösteren çocuk, engellilere yönelik olumsuz tutumlarını değiştirebilir ve bunun sonucu olarak da bireysel ayrılıkları fark eder (Alper ve Ryndak, 1992; akt. Aral ve Gürsoy, 2007: 302). Bunun yanında, normal gelişim gösteren öğrencilerin de kaynaştırma eğitiminde, diğer insanların ihtiyaçlarına karşı daha duyarlı olma, engelli bireylerle olan ilişkilere değer verme, geliştirme, diğer insanlara karşı gösterilen tolerans düzeyinde artış, bireyler arası farkındalıklardan kaynaklanan korkuların azalması ve bireyler arası farklılıkları daha iyi değerlendirme gibi yararlar sağladıkları görülmektedir (Koca, 2003: 44).

Kaynaştırma eğitim modeli çerçevesinde yaygın eğitim kurumlarına devamı sağlanmaya çalışan çocuk ve aileler, iki önemli güçlüğü yaşamaktadırlar. Bunlardan birincisi, öğretmenlerden çoğunun engelli çocuk eğitimi konusunda hiçbir fikir ve deneyiminin olmaması, bazen bu nedenlerle öğretmenlerin engelli çocukları sınıflarına kabul etmemeleri ya da onlara güçlük çıkartmalarıdır. Diğer ise engellilik konusunda bilgi sahibi olmayan diğer velilerin, öğretmenlere ve okullara engelli çocukların kabul edilmesinin konusundaki baskılarıdır (I. Özür-lüler Şurası, 1999: 95). Türkiye’de kaynaştırma eğitiminin, belirtilen amaçlara ulaşabilmesi için, bu alanda etken olan tüm kişilerin, sosyal hizmet uzmanları ve diğer meslek elamanlarının da katkılarıyla bilinçlendirilmesi ve gerekli koşulların sağlanması gerekmektedir.

Kaynaştırma eğitimi uygulamaları, gerekli koşullar sağlanmadan yerine getirilmeye çalışıldığında, engelli öğrencinin engelli olmayan arkadaşlarıyla kaynaşmasına değil, yalnızca bu insanlar arasında “kaynamasına” yol açılmış olacaktır. Bu nedenle, bu eğitim sistemi

içinde yer alan herkesin (öğrenci, öğretmen, idareci, veli, vb.) hazır durumda bulunması gerekmektedir.

Engelli Bireylerin Sosyal Uyumu Açısından Okul Sosyal Hizmeti

Engelli bireylere ve toplumun tamamına, her insanın değerli olduğu ve sırf insan olduğu için hakları bulunduğu ve bunlardan yararlanılmasının gerekliliği konusunda bilgi ve bilinç kazandırılması önem taşımaktadır. Çocukluklarından itibaren engel sahibi bireylerin, toplum tarafından kabullenilmesinin ve bütünleşme sağlanmasının önemi büyüktür. Bu çocukların, toplumun geleceği oldukları göz önünde bulundurulmalı ve engellerinden dolayı karşılaşılabilecekleri her türlü sosyal dışlanmanın önüne geçilmelidir. Sosyal hizmetin en önemli işlevlerinden biri, sosyal dışlanmayı sosyal içermeye dönüştürebilmektir.

Bedensel engelle sahip öğrencilere yönelik olarak mikro, mezzo ve makro düzeylerde gerçekleştirilebilecek sosyal hizmet uygulamaları şöyle özetlenebilir: Mikro düzeyde, sosyal hizmet uzmanları bedensel engelli öğrencilerle ve aileleriyle birebir görüşmeler yaparak onların sorun ve ihtiyaçlarını belirlemeye ve çözümler üretmeye çalışırlar. Bedensel engelli öğrencileri ve ailelerini bilgilendirerek, haklarının farkına varmalarını, sorun ve ihtiyaçlarının karşılanması için ilgili kaynaklara ulaşımını sağlarlar. Böylece bu bireylerin kendi sosyal işlevselliğini kazanmaları sağlanmış olur. Mezzo düzeyde, sosyal hizmet uzmanları bedensel engelli öğrencinin arkadaş çevresi, öğretmenler ve veliler ile çalışmalar yürütürler. Engelli bireylerden oluşan gruplar ile çeşitli grup çalışmaları yaparlar (paylaşım grupları, eğitim grupları gibi). Duygu ve düşüncelerin

paylaşılmasıyla, ortak özelliklere ulaşmaya çalışılır. Böylelikle engelli öğrencilerin ve ailelerinin kendilerini yalnız hissetmemesi sağlanır. Makro düzeyde ise, sosyal hizmet uzmanları, engellilerin haklarına ve onlara verilen hizmetlere yönelik yasal düzenlemelerin oluşturulmasında ve geliştirilmesinde etkin rol oynarlar. Onların ve ailelerinin toplumdaki dışlanmadan yaşamlarını sürdürebilmeleri için çalışmalar gerçekleştirirler.

Okul sosyal hizmeti, öğrencilerin okula uyum sağlamalarında yardım eder ve okul, aile ve toplumun güçlerini bu yönde kullanmaları için koordine eder. Okul sosyal hizmet uzmanları öğrencilere, ailelere ve öğretmenlere karşılaştıkları sosyal ilişki kuramama, okuldaki kaçma, aşırı saldırgan olma ve baş kaldırıcı davranışlar gösterme gibi özel fiziksel, duygusal veya ekonomik sorunlarla baş etmede yardımcı olan elemanlardır. Bu elemanlar aynı zamanda okula, ailelere ve topluma okulun hedeflerini anlatmaktadır (NASW, 1997: 145; akt. Duman, 2001: 97).

Okul sosyal hizmeti müdahaleleri, çocuklara ve ergenlere sorunları çözme becerisi kazanma, akran ilişkilerini geliştirme ve kendi işlevselliğini artırma konusunda yardım etmede etkilidir (Early ve Vonk, 2001: 27). Sosyal hizmet uzmanı evdeki huzursuzluğun nedenlerini ve koşullarını değiştirmeye çalışır ya da bunların çok sevdiği çocuklarının okuldaki başarısızlığına ya da uyumsuzluğuna neden olduğunu, ailenin dikkatine sunarak onların kendini düzeltmeye çaba göstermelerini sağlayabilir (Berktin, 1974: 16 -19). Okul sosyal hizmet uzmanı aile ziyaretleri de yaparak okul, öğrenci ve veli arasında ortak bir anlayış birliği sağlanmasına çaba gösterir; bu amaçla öğrenciler

ve velilerle görüşmeler yaparak onların birbirlerini daha iyi anlamalarına yardımcı olur (Kepçeoğlu, 1993: 225).

Okul sosyal hizmeti uygulamalarında, okul sosyal hizmet uzmanları, bedensel engelli öğrencinin kendisinin ve çevresinin özelliklerinin iyi değerlendirilmesi ve öğrencinin sosyal uyum sağlamasını olumsuz yönde etkileyebilecek risk durumlarının belirlenerek ortadan kaldırılması konusunda rol ve sorumluluklara sahiptirler. Bu risk durumları, okulun fiziksel koşullarıyla ilgili olabileceği gibi, öğrencilerin öğretmen ve arkadaş ilişkileriyle de ilgili olabilmektedir. Okul sosyal hizmet uzmanları, kaynaştırma eğitiminde yer alacak olan bedensel engelli öğrenciler için, psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanları, okul yönetimi ve öğretmenlerle işbirliği içinde, öğrenci için uygun olacağı düşünülen eğitim ortamının hazırlanması konusunda gerekli önlemleri almalıdır.

Türkiye’de okul sosyal hizmeti alanındaki uygulamalara bakıldığında, bunların gereğince gerçekleştirilemediği görülmektedir. Türkiye’de, okullarda sosyal hizmet uzmanları istihdam edilmemektedir. Oysa okullarda sosyal hizmet uzmanlarının, psikolojik danışmanlık ve rehberlik uzmanlarının ve psikologların bir arada çalışması bir gerekliliktir. Okullardaki mevcut personel ihtiyaç ve sorunların giderilmesine çok boyutlu çözümler üretilmesi konusunda yetersiz kalabilmekte ve iş yüklerinin fazlalığı nedeniyle tüm sorun ve ihtiyaç sahiplerine ulaşmamaktadır. Bu nedenle bu konuya yönelik olarak gerekli çalışmaların yapılması önem taşımaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, kaynaştırma eğitiminde okumakta olan bedensel engelli

öğrencilerin sosyal uyumları, yaşadıkları güçlükler, bu güçlüklerin çözümüne yönelik beklentileri ve sahip oldukları sosyal desteklere ilişkin algılamaları var olan şekliyle ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Bu nedenle bu araştırma genel tarama modelindedir.

Araştırmanın evreni, görme, işitme, konuşma engelliler dışında kalan bedensel engelli bireylerdir. Araştırmanın çalışma evrenini ise, Ankara ili Keçiören, Çankaya, Etimesgut, Altındağ, Mamak, Yenimahalle, Sincan, Gölbaşı merkez ilçelerinin İlçe Milli Eğitim Müdürlükleri’ne bağlı ilk ve ortaöğretim okullarında kaynaştırma eğitiminde yer alan bedensel engelli öğrenciler oluşturmaktadır. Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği’nde belirtilen, kaynaştırma öğrencisi sayılarında belli bir oransal dağılım bulunduğu için, ayrıca bir oranlamaya gidilmemiştir. Var olan sayının (89), %78’ine ulaşılmıştır.

Ankara Valiliği Milli Eğitim Müdürlüğü’nden yazılı iznin alınmasının ardından, bu okullarla yapılan birer görüşmeler sonucunda araştırma kapsamına girmekte olan 89 öğrenci olduğu öğrenilmiştir. Velilerin rahatsızlık duyması, öğrencilerin psikolojik durumlarının hassas olması, bedensel engellerine eşlik eden ağır zihinsel engellerinin de olması nedenleriyle toplam 16 öğrenci ile görüşme yapılmasına okul idarecileri tarafından izin verilmemiş, 2 öğrencinin engelli olduklarını kabul etmemesi, 1 öğrencinin ise okulda kayıtlı görünmesine rağmen devam etmemesi nedeniyle görüşme yapılamamıştır. Sonuçta toplamda 58 okuldaki 70 öğrenciye ulaşılabilmiş ve yüz yüze görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Her görüşme ortalama bir ders saati (45 dakika) sürmüştür.

Veri Toplama Araçları

Araştırma kapsamına giren öğrencilere araştırmacı tarafından hazırlanan ve 60 sorudan oluşan görüşme formunun yanı sıra, H. M. Bell ve R. M. Doli tarafından, California Stanford Üniversitesinde geliştirilmiş ve ülkemizde Remzi Öncül tarafından Türkçe'ye çevrilmiş ve adapte edilmiş olan (Çağlar, 1981) ve 99 sorudan oluşan "Sosyal Uyum Envanteri" ile Zimet ve diğerleri (1988) tarafından geliştirilmiş ve Türkiye'deki geçerlilik ve güvenilirliği Erker ve Akar (1995) tarafından yapılmış olan ve 12 sorudan oluşan "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği" uygulanmıştır. Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nden, görüşme formuna bir ek olarak yararlanılmış ve bu bağımsız değişkenlerin, sosyal uyum bağımlı değişkeni üzerindeki etkileri anlaşılmasına çalışılmıştır. Buna göre, bu öğrencilerin sosyal uyumlarını etkileyen etkenler belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmacının hazırlamış olduğu görüşme formu, toplam 60 sorudan oluşmaktadır. Görüşme formunda yer alan sorular, bedensel engelli öğrencilerin, sosyo-demografik özelliklerine ve ailelerine, sahip oldukları engelin özelliklerine ve bu engel durumlarının sosyal yaşamlarına, sosyal çevreleri üzerindeki etkilerine, okul yaşantılarına ve sosyal desteklere ulaşabilmelerine ilişkin sorulardır.

Görüşme formunda yer alan bu sorular açık ve kapalı uçlu sorulardır. Özellikle, öğrencilerin verecekleri cevapların sınırlandırılmasını önlemek amacıyla, bazı sorular açık uçlu olarak hazırlanmıştır. Daha sonra, verilen tüm cevaplar göz önünde bulundurularak, açık uçlu sorulara verilen bu cevaplardan belirli kategoriler oluşturulmuş ve veri girişi bu şekilde gerçekleştirilmiştir.

Veri toplama araçlarından elde edilen bilgiler, veri girişine hazır hale getirildikten sonra, "SPSS Versiyon 11,5 Paket Programı"na girilmiştir. Bu verilerin bir kısmı, ortalamaların karşılaştırılmasına yönelik t testi, ilişkilerin bakılmasına yönelik olarak korelasyon (r) ve birden fazla ilişkinin olduğu durumlar için varyans analizi (ANOVA) ile çözümlenmiş ve buna göre yorumlanmıştır.

Sosyal Uyum Envanteri, kişisel ve sosyal uyumla ilgili dört ayrı uyumu ölçmeye yaramaktadır: Aile çevresine uyum, sağlıkla ilgili uyum, sosyal uyum ve heyecanlarla ilgili uyum. Envanterde dört çeşit uyuma karşılık olan a, b, c, d, küçük harfleri kullanılmaktadır. Her "evet" cevabına 1 puan verilir ve "hayır" cevapları puansızdır. Puanlama yapılırken her harfin (a, b, c, d) puanı kendi içinde toplanarak tüm uyum türleri ayrı ayrı hesaplanır. Tüm puanlar toplanarak 'genel uyum' sonucuna ulaşılır. Yanıtlardan elde edilen puanların yüksek olması uyumsuzluğu gösterirken, düşük olması ise uyumluluğu göstermektedir.

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ise, her biri 4 maddeden oluşan, desteğin kaynağına ilişkin 3 gruba içermektedir. Bunlar aile, arkadaş ve özel bir insandır. Her madde 7 aralıklı bir ölçek kullanılarak değerlendirilmektedir. Her alt ölçekteki dört maddenin puanlarının toplanması ile alt ölçek puanı elde edilmiş olmaktadır. Bütün alt ölçek puanlarının toplanması ile ölçeğin toplam puanı elde edilmektedir. Elde edilen puanın yüksek olması algılanan sosyal desteğin de yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçek, araştırma kapsamındaki bedensel engelli öğrencilerin var olan sosyal desteklerinin yeterliliğinin öznel değerlendirilmesini yapabilmek amacıyla kullanılmıştır.

BULGULAR**Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilere İlişkin Tanıtıcı Bulgular**

Ankara ili merkez ilçelerinde kaynaştırma eğitiminde yer alan toplam 70 bedensel engelli öğrencinin tanıtıcı özelliklerine bakıldığında, 38'inin kız, 32'sinin ise erkek olduğu, yaş ortalamalarının 13,84 olduğu, yarısından fazlasının (%62,9) ilköğretim 1-8. sınıflara, %37,1'inin ise ortaöğretim 9-12. sınıflara devam ettiği, tamamına yakınının (%92,9) hastanede, %7,1'inin ise evde (ebe yardımı ile) dünyaya geldiği görülmektedir.

Anne-babaların eğitim düzeylerinin genellikle düşük ve orta olduğu, alt ve orta sosyo-ekonomik düzeye sahip

oldukları, öğrencilerin büyük bölümünün (%82,9) kardeş sahibi olduğu, kardeşe sahip olduğunu belirten öğrencilerin %6,9'unun kardeşlerinin de engelli olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin %54,3'ünün tekerlekli sandalye, koltuk değneği vb. cihazlar kullandığı görülmektedir. Öğrencilerin engelliliğe ve kendi engellerine ilişkin tanımlamalarına bakıldığında, engelliliğe daha olumsuz bakarlar (olumsuz %41,1; olumlu %24,3), kendi engellerine daha olumlu yaklaşmaları (olumsuz %27,1; olumlu %37,1) dikkat çekicidir. Bedensel engelli öğrencilerin yarısı (%50,7) kendisini orta derecede engelli olarak görürken, yalnızca %1,4'ü engel derecesinin çok ağır olduğunu düşünmektedir. %31'i hafif, %11,3'ü ise

Tablo 1. Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyo-Demografik Özelliklerine İlişkin Bulgular

Cinsiyet	Sayı	%
Kız	38	54,3
Erkek	32	45,7
Toplam	70	100
Yaş	Sayı	%
8-12	21	30,0
13-17	41	58,6
18-20	8	11,4
Toplam	70	100
Sınıf	Sayı	%
İlköğretim 1-8	44	62,9
Ortaöğretim 9-12	26	37,1
Toplam	70	100
Doğulan Yer	Sayı	%
Hastanede	65	92,9
Evde (ebe yardımı ile)	5	7,1
Toplam	70	100

Tablo 2. Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Ailelerinin Özelliklerine İlişkin Bulgular

Yaş	Anne		Baba	
	Sayı	%	Sayı	%
24-31	6	8,6	8	11,4
32-39	26	37,1	12	17,1
40-47	15	21,4	23	32,9
48+	5	7,1	6	8,6
Yanıtsız	18	25,7	21	30,0
Toplam	70	100	70	100
Eğitim Durumu	Annenin Eğitim Durumu		Babanın Eğitim Durumu	
	Sayı	%	Sayı	%
Okur-yazar değil	1	1,4	-	-
Okur-yazar	5	7,1	4	5,7
İlköğretim	27	38,6	20	28,6
Ortaöğretim	16	22,9	19	27,1
Üniversite	8	11,4	12	17,1
Yanıtsız	13	18,6	15	21,4
Toplam	70	100	70	100
Meslek	Anne		Baba	
	Sayı	%	Sayı	%
Ev hanımı / İşsiz	49	70,0	3	4,3
Memur	8	11,4	17	24,3
İşçi	2	2,9	17	24,3
Emekli	1	1,4	7	10,0
Serbest	3	4,3	18	25,7
Yanıtsız	7	10,0	8	11,4
Toplam	70	100	70	100
Kardeş Sahibi Olma Durumu	Sayı	%		
Evet	58	82,9		
Hayır	12	17,1		
Toplam	70	100		
Engelli Kardeş Sahibi Olma Durumu	Sayı	%		
Evet	4	6,9		
Hayır	54	93,1		
Toplam	58	100		

Tablo 3. Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Engellerinin Özelliklerine İlişkin Bulgular

Algılanan Engel Derecesi	Sayı	%
Hafif	22	31,0
Orta	35	50,7
Ağır	8	11,3
Çok Ağır	1	1,4
Bilmiyorum	4	5,7
Toplam	70	100
Cihaz Kullanma Durumu	Sayı	%
Evet	38	54,3
Hayır	32	45,7
Toplam	70	100
Genel Olarak Engelliliğe İlişkin Düşünceler	Sayı	%
Olumlu Düşünceleri Olanlar	17	24,3
Olumsuz Düşünceleri Olanlar	29	41,1
Nötr Düşünceleri Olanlar	10	14,3
Yanıtsız	14	20,2
Kendi Engeline İlişkin Düşünceler	Sayı	%
Olumlu Düşünceleri Olanlar	26	37,1
Olumsuz Düşünceleri Olanlar	19	27,1
Nötr Düşünceleri Olanlar	6	8,6
Yanıtsız	19	27,1
Engelli Olmaktan Dolayı Zorluk Yaşama Durumu	Sayı	%
Evet	31	44,3
Hayır	39	55,7
Toplam	70	100
Engelli Olmaktan Dolayı Yaşanan Zorluklar	Sayı	%
Fiziksel çevre koşulları	22	71,0
Sosyal ilişkiler	9	29,0
Toplam	31	100,0

kendisini ağır derecede engelli olarak değerlendirmektedir. Araştırmaya katılan öğrencilerin %44,3'ü engelli olmaktan dolayı zorluklarla karşılaşmakta olduğunu ve bunlardan %71'i fiziksel

zorluklarla karşılaşmakta olduğunu belirtmiştir. Öğrencilerin %29'u ise, engelli olmaktan dolayı sosyal ilişkileriyle ilgili güçlükler yaşamakta olduğunu ifade etmiştir.

Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Çevreleriyle İlgili Özelliklerine İlişkin Bulgular

Kaynaştırma eğitiminde yer alan bedensel engelli öğrencilerin çevreleriyle ilgili özelliklerine bakıldığında, araştırma kapsamına giren bedensel engelli öğrencilerin kaynaştırma eğitiminde yer aldıkları ortalama süre 4,84 yıl olarak bulunmuştur. Bedensel engelli öğrencilerin kaynaştırma eğitimi almaya nasıl karar verdiklerine bakıldığında, %51,4'ünün kendisi dışında birinin kararıyla, %30'unun ise, kendi kararıyla bu eğitimi almaya başladığı görülmektedir. Kaynaştırma eğitimi almaya, kendisi dışında birinin etkisiyle karar veren öğrencilerin %75'i ailesinin kararıyla, %22,2'si öğretmenlerinin yönlendirmesiyle, %2,8'i ise doktorlarının önerisiyle bu eğitime katılmaya karar vermiştir. Çalışmaya katılan bedensel engelli öğrencilerin %80 gibi önemli bir bölümü kaynaştırma eğitiminde yer almaktan memnun olduğunu belirtmiştir. %8,6'sı ise, kaynaştırma eğitiminde yer almaktan memnun olmadığını söylemiştir. Öğrencilerin kaynaştırma eğitiminden memnun olmamalarının nedenlerinin başında engelli olmayan arkadaşları tarafından dışlanmaları ve öğretmenleri tarafından anlaşılammaları gibi sosyal nedenler (%50) gelmektedir. Öğrencilerin yarısından fazlası (%68,6) kaynaştırma eğitiminde yer almaya başladığında zorluklarla karşılaşmadığını, %31,4'ü ise zorluklarla karşılaştığını belirtmiştir. Karşılaşılan zorlukların başında sosyal ilişkiler (%50) gelmektedir. Bedensel engelli öğrenciler, bu eğitimde yer almaya başladıklarında engelli olmayan okul arkadaşları tarafından dışlandıklarını,

alay edildiklerini veya acındıklarını belirtmiş ve bu nedenle kendilerini yalnız hissettiklerini söylemişlerdir. Öğrencilerin %24,3'ü, bu eğitimde yer almadan önceki durumlarına göre sosyal ilişkilerinin geliştiğini belirtmiştir. Çalışmaya katılan bedensel engelli öğrencilerin önemli bir bölümü (%74,3) kaynaştırma eğitimi almakta oldukları okulların fiziksel özelliklerini yeterli bulduğunu belirtmiştir. Okullarında yaşadıkları en önemli fiziksel sorun (%44,4) okul binalarındaki merdivenlerin oldukça dik ve çok basamaklı olması ve binalarda asansör bulunmaması veya asansörlerin kullanılabilir durumda olmamasıdır (%22,2). Öğrencilerin %95,7'sinin öğretmenleriyle, %80'inin arkadaşlarıyla ilişkileri iyidir. Bu bulgulara bakıldığında kaynaştırma eğitiminde, engelli öğrencilerin öğretmenleriyle ve engelli olmayan arkadaşlarıyla olan ilişkilerinden genel anlamda memnun oldukları anlaşılmaktadır. Ancak öğretmenleriyle olan ilişkilerine göre, arkadaşlarıyla olan ilişkileri daha kötü görünmektedir. Bunda, öğretmenlere duyulan saygı, hayranlık, korku gibi duyguların etken olabileceği düşünülerek, aslında arkadaşlarla olan ilişkileri algılama düzeyinin daha gerçekçi olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Öğrencilerin %55,7'si rehber öğretmenlerin okullardaki çalışmaları hakkında bilgisi olduğunu belirtmiştir.

Öğrencilerin %2,9'u boş zamanlarını kitap okuyarak, %19,8'i arkadaşlarıyla gezerek, dışarıda oyun oynamak, sinemaya gitmek gibi sosyal aktivitelere katılarak, %28,4'ü bilgisayar oynayarak veya TV izleyerek geçirmektedir. Çalışmaya katılan bedensel engelli öğrencilerin %51,4 gibi önemli bir kısmı, sosyal yaşamında engelli olmasından

Tablo 4. Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Okul Yaşantılarına İlişkin Bulgular

Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alınan Süre (Yıl)	Sayı	%		
1-3	27	38,6		
4-6	10	14,3		
7-9	10	14,3		
10-12	10	14,3		
Yanıtız	13	18,6		
Toplam	70	100		
Karar Verme	Sayı	%		
Kendi kararıyla	21	30,0		
Kendisi dışında birinin kararıyla	36	51,4		
Yanıtız	13	18,6		
Toplam	70	100		
Karar Veren Kişiler	Sayı	%		
Ailenin Kararı	27	75,0		
Öğretmenin Kararı	8	22,2		
Doktorun Kararı	1	2,8		
Toplam	36	100		
Kaynaştırma Eğitiminden Memnun Olma Durumu	Sayı	%		
Evet	55	78,6		
Hayır	7	10,0		
Yanıtız	8	11,4		
Toplam	70	100		
Kaynaştırma Eğitiminden Memnun Olmama Nedenleri	Sayı	%		
Sosyal Nedenler	3	50,0		
Fiziksel Nedenler	1	16,7		
Duygusal Nedenler	2	33,3		
Toplam	6	100		
Kaynaştırma Eğitiminde Zorluklarla Karşılaşma Durumu	Sayı	%		
Evet	22	31,4		
Hayır	48	68,6		
Toplam	70	100		
Kaynaştırma Eğitiminde Karşılaşılan Zorluklar	Sayı	%		
Sosyal İlişkiler	11	50,0		
Fiziksel Çevre Koşulları	5	22,7		
Duygusal Sorunlar	6	27,3		
Toplam	22	100,0		
Kaynaştırma Eğitiminin Hayata Etkileri	Sayı	%		
Derslere Katkı	15	21,4		
Sosyal İlişkiler	17	24,3		
Kendini Geliştirme	17	24,3		
Yanıtız	21	30,0		
Toplam	70	100		
Okulun Fiziksel Koşullarını Yeterli Bulma Durumu	Sayı	%		
Evet	52	74,3		
Hayır	18	25,7		
Toplam	70	100		
Okulun Fiziksel Koşullarını Yeterli Bulmama Nedenleri	Sayı	%		
Merdivenler	8	44,4		
Asansör	4	22,2		
Katlar	2	11,1		
Yokuş	1	5,6		
Diğer		3		
Toplam	18	100,0		
Öğretmenler ve Okul Arkadaşları ile İlişkiler	Öğretmen		Arkadaş (Okul)	
	Sayı	%	Sayı	%
Kötü	3	4,3	14	20,0
İyi	67	95,7	56	80,0
Toplam	70	100	70	100
Rehber Öğretmenlerin Okullardaki Çalışmalarına İlişkin Bilgi Sahibi Olma Durumu	Sayı	%		
Evet	39	55,7		
Hayır	31	44,3		
Toplam	70	100		

Tablo 5. Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyal Yaşamlarına İlişkin Bulgular

Boş Zaman Değerlendirme Etkinlikleri		Sayı	%							
Ders çalışarak		18	12,8							
Müzik dinleyerek		11	7,8							
TV izleyerek		20	14,2							
Bilgisayar oynayarak		20	14,2							
Sosyal aktivitelerle		27	19,8							
Kitap okuyarak		37	26,9							
Resim yaparak		3	2,1							
Şiir yazarak		2	1,4							
Toplam		138	100							
Zorluklarla Karşılaşma Durumu		Sayı	%							
Evet		34	48,6							
Hayır		36	51,4							
Toplam		70	100							
Karşılaşılan Zorluklar		Sayı	%							
Fiziksel çevre koşulları		20	58,8							
Sosyal ilişkilerin kısıtlanması		12	35,3							
Çevrenin bakış açısı		2	5,9							
Toplam		34	100							
Tutum ve Davranışları Değerlendirme	Aile		Akraba		Öğretmen		Arkadaş (Okul)		Arkadaş (Diğer)	
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Olumsuz	6	8,6	9	12,9	5	7,1	14	20,0	16	22,9
Olumlu	64	91,4	61	87,1	65	92,9	56	80,0	54	77,1
Toplam	70	100	70	100	70	100	70	100	70	100
Sosyal Çevreden Beklentilerin Olması Durumu		Sayı	%							
Evet		37	52,9							
Hayır		33	47,1							
Toplam		70	100							
Sosyal Çevreden Beklentiler		Sayı	%							
Bana karşı daha hoşgörülü ve anlayışlı olmaları		9	24,3							
Bana ve aileme maddi destek sağlamaları		1	2,7							
Benimle daha fazla ilgilenmeleri		5	13,5							
Engelimden dolayı bana acımamaları		2	5,4							
Bana engelimle ilgili sorular sormamaları		4	10,8							
Beni dışlamamaları, bana destek olmaları		6	16,2							
Diğer		10	2,0							
Toplam		37	100							

kaynaklanan hiçbir zorlukla karşılaşmadığını belirtmiştir. Zorluklarla karşılaştığını belirten öğrencilerin %48,8'i istediği yere bağımsız olarak gideme, yüksek kaldırımlar, rampasız giriş-çıkışlar gibi fiziksel çevre koşullarından kaynaklanan sorunlar yaşadığını belirtmiş; %35,3'ü, sosyal aktivitelere yeterli kadar katılmadığını, sosyal ilişkilerinin kısıtlandığını, %5,9'u ise, çevresinin bakış açısından rahatsız olduğunu, dışlandığını veya kendisine acındığını hissettiğini belirtmiştir. Bedensel engelli öğrencilerin aile, akraba, öğretmen ve arkadaşlarının engellerine ilişkin tutum ve davranışlarına bakıldığında en olumlu tutum ve davranışları %92,9 ile öğretmenlerin sergilediği, bunu %91,4 ile ailelerin izlediği ve bunlara kıyasla en olumsuz tutum ve davranışları da %22,9 ile arkadaşlarının sergilemekte olduğu görülmektedir. Çalışmaya katılan öğrencilerin %52,9'u engel durumuyla ilgili olarak sosyal çevrelerinden beklentileri olduğunu belirtmiştir. Sosyal çevrelerinden beklentileri olduğunu belirten öğrencilerin %24,3'ü,

çevresinden daha fazla anlayış ve hoşgörü beklediğini ifade etmiştir.

Görüşme yapılan öğrencilerin "Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği" puanlarına bakıldığında, tüm sonuçlar birbirine oldukça yakın olmakla birlikte, en iyi sosyal desteği ailelerinden aldıklarını düşündükleri görülmektedir. Bunu arkadaşlarından aldıklarını düşündükleri sosyal destek izlemektedir. Öğrencilerin özel bir insandan algıladıkları sosyal destek puanlarına bakıldığında, aile ve arkadaşlarından algıladıkları sosyal desteğe kıyasla, kendileri için özel olan insanlardan (doktor, psikolog, öğretmen, kız/erkek arkadaş, vb.) algıladıkları sosyal desteğin daha düşük veya en azından orta seviyede olduğu görülmektedir. Bunun nedeni, bu insanlardan bekledikleri desteği alamamalarının yanı sıra, engelli olmalarından dolayı bu tür (örneğin kız/erkek arkadaş) ilişkiler edinmemeleri de olabilir. Toplam algılanan sosyal destek puanlarına bakıldığında ise, ortalamanın biraz daha üzerinde bir destek aldıklarını düşündükleri görülmektedir.

Tablo 6. Öğrencilerin Aldıkları Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanlarına İlişkin Bulgular

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanları	Aileden Algılanan Sosyal Destek Puanı	Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek Puanı	Özel Bir İnsandan Algılanan Sosyal Destek Puanı	Toplam Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği Puanı
Alt Sınır	5	4	4	31
Ortalama	25,57	22,99	15,84	64,57
Üst Sınır	28	28	28	84
Standart Sapma	4,002	6,254	8,524	12,678

Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenlere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamındaki bedensel engelli öğrencilerin almış oldukları sosyal uyum envanteri puanlarına bakıldığında, öğrencilerin sağlıkla ilgili uyumlarının, diğer uyum türlerine göre daha iyi seviyede olduğu görülmektedir. Bunu sırasıyla aile çevresine uyum puanları, heyecanlarla ilgili uyum puanları ve sosyal uyum puanları izlemektedir. Tüm bu alt puanlara ve genel uyum

puanına bakıldığında, envanterin özellikleri göz önünde bulundurularak, öğrencilerin ortalama bir sosyal uyum sağlamış oldukları görülmektedir.

Öğrencilerin engellerini fark ettikleri yaş ile aldıkları toplam sosyal uyum puanları arasındaki ilişki istatistiksel açıdan anlamlı bulunmuştur. Bulgulara göre, öğrencilerin engellerini fark ettikleri yaş arttıkça, aldıkları sosyal uyum puanları da artmakta yani sosyal uyum sağlama düzeyleri düşmektedir. Bu öğrencilerin ve çevrelerinin, engel durumu fark edilir edilmez çeşitli sorun çözme ve ihtiyaç

Tablo 7. Kaynaştırma Eğitiminde Yer Alan Bedensel Engelli Öğrencilerin Sosyal Uyumlarını Etkileyen Etmenlere İlişkin Bulgular

Sosyal Uyum Envanteri Puanları	Aile Çevresine Uyum	Sağlıkla İlgili Uyum	Sosyal Uyum	Heyecanlarla İlgili Uyum	Genel Uyum
Alt Sınır	0	1	1	1	4
Ortalama	7,44	6,63	10,73	9,84	34,59
Üst Sınır	19	21	20	23	69
Standart Sapma	3,763	4,029	4,054	5,174	12,954

Öğrencilerin Engellerinin Özellikleri ile Sosyal Uyum Puanı Arasındaki İlişki

	N	\bar{X}	y	r	P
Engelin Fark Edildiği Yaş	70	5,03	34,59	0,409	p<0,005

Öğrencilerin Okul Yaşantısı Özelliklerine Göre Sosyal Uyum Puanı Ortalamalarının Karşılaştırılması

Okul Yaşantısı Özellikleri		N	\bar{X}	SH	t	Sonuç
Kaynaştırma Eğitimi Almaya Başlandıığında	Evet	22	42,50	13,731	3,779	p<0,05
Zorluklarla Karşılaşmış Olma Durumu	Hayır	48	30,96	10,925		

karşılama yollarına gittiği ve bu nedenle bunlara ne kadar erken veya geç başlandığının sosyal uyumları üzerinde etkili olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin toplam sosyal uyum puanları ile kaynaştırma eğitimi almaya başladıklarında zorluklarla karşılaşmış olma durumları arasındaki ilişki de istatistiksel açıdan anlamlıdır. Kaynaştırma eğitimi almaya başladığında zorluklarla karşılaşmış olan öğrencilerin sosyal uyumlarının, zorluklarla karşılaşmamış olanlara göre daha düşük olduğu görülmektedir. Sosyal uyumlarının düşük olması, zorluklarla karşılaşmış olduğunu belirten bu öğrencilerin, yaşadıkları bu zorlukların henüz tam anlamıyla üstesinden gelemediklerini veya uyum sağlama konusunda motivasyonlarının düştüğünü düşündürülebilir.

TARTIŞMA

Bu bölümde, araştırma kapsamına giren bedensel engelli öğrencilerden elde edilen verilere ilişkin bulgular değerlendirilmektedir.

Öğrencilerin cinsiyet dağılımlarında, kız öğrencilerin sayısının biraz daha fazla olduğu görülmektedir. Bedensel engele sahip olan kız öğrencilerin, halen eğitim görmeye devam ediyor olması onlar açısından olumlu bir durumdur. Türkiye’de engeli olmayan kız çocuklarının okutulması konusunda bile önemli sıkıntılar yaşanmakta ve son yıllarda bu sorunların önüne geçilmesi için çeşitli uygulamalar yapılmaktadır. Söz konusu bu çocuklar engelli olduğunda, konu daha da önemli bir hal alabilmektedir. Bu öğrencilerin eğitim süreçlerini tamamlamaları oldukça büyük önem taşımaktadır. Araştırma kapsamındaki öğrencilerin çoğunluğunun ilk ve orta ergenlik çağında (13-17

yaş arasında) oldukları söylenebilir. Ancak öğrencilerin %11,4’ünün 18-20 yaşları arasında olmasına bakılacak olursa, bu yaşların, ülke genelinin üzerinde olduğu görülür. Engelli öğrencilerin, yaşadıkları sağlık sorunları, ekonomik sorunlar, ulaşım ve hizmetlere erişim güçlükleri gibi etkenlerle karşılaşmaları sürecin aksamasına, okul yaşamlarına yaşıtlarıyla birlikte değil, gecikmeli olarak başlamalarına veya eğitimlerinin zaman zaman kesintiye uğrayarak devam etmelerine neden olabilmektedir. Öğrencilerin tamamına yakınının hastanelerde, uzman meslek elemanlarının yardımıyla dünyaya gelmiş olmasına karşın, yarısına yakınının doğum sonrası nedenlerden dolayı engelli olması düşündürücüdür. Bu durum, doğumların gerçekleştiği bu kurumların veya doğumu gerçekleştiren meslek elemanlarının yeterli donanımına sahip olmadığı veya doğumun sonrasında gelişen süreçte çocuğun uygun bakımının sağlanmadığı gibi düşünceleri akla getirebilir.

Anne-babaların eğitim düzeyleri ve meslek dağılımlarına bakıldığında, birbirleriyle paralel oldukları görülmektedir. Mesleklerin nitelikleri, eğitim düzeyinin düşük veya yüksek olmasıyla bağlantılı olarak belirlenmektedir. Anne-babaların meslek durumlarına bakıldığında, annelerin önemli bir kısmının ev hanımı olduğu ve çocuğun bakımını büyük ölçüde üstlendiği, babaların ise evin geçimini sağlamak için çalıştığı görülür. Bu durum göz önünde bulundurulduğunda, annelerin çocuklar için önemli sosyal destek kaynakları olduğu açıktır. Ailelerin sosyo-ekonomik durumlarında, eğitim durumlarının ve mesleklerinin orta düzeyde olduğu görülmektedir. Bu durum, ülke geneliyle benzerlik göstermekle birlikte, engelli çocuğa sahip olmanın

getirdiği, eğitim ve iş yaşamı vb. konulara yeterli zaman ayıramama vb. nedenlerden de kaynaklanabilmektedir.

Öğrencilerin algıladıkları engel derecelerine ilişkin olarak dikkat çeken nokta ise, engelini hafif olarak nitelendiren öğrencilerden bir kısmının durumunun, aslında diğer pek çok öğrenciye göre daha ağır olduğunun ve aynı şekilde engelini ağır olarak nitelendiren öğrencilerden bir kısmının durumunun ise, aslında diğer pek çok öğrenciye göre daha hafif olduğunun gözlenmiş ve bu durumun rehberlik servisindeki kayıtlarla da doğrulanmış olmasıdır. Bu algı farklılığının kaynağı, öğrencilerin zorluklarla daha kolay baş edebilmek için geliştirdikleri bir strateji olabilir. Ancak, gerçek durumlarını, mutsuz olmamak için, farkında olmadan bilinçaltına itiyor olmaları veya gerçekten durumlarının farkında olmaları da söz konusu olabilir. Bu durumda, öğrenci gerçekle yüzleştğinde hayal kırıklığı yaşayabilir. Öğrencilerin cihaz kullanma durumları da yine, yalnızca engel durumlarına göre değil, içinde buldukları yaş döneminden kaynaklanan, fiziksel ve duygusal özelliklerine göre değişebilmektedir. Öğrencinin, dış görünüşü açısından yaşlıları tarafından dışlanmamak için, ihtiyaç duyduğu halde cihaz kullanmaması veya kendisini daha muhtaç hissederek, fazla ihtiyacı olmadığı halde cihaz kullanmak zorunda hissetmesi mümkün olabilir. Öğrencilerin, genel olarak engelliliğe ilişkin tanımlamalarında, kendi engellerine ilişkin tanımlamalara kıyasla daha olumsuz ifadeler kullandıkları görülmektedir. Bu durumda öğrencilerin zihinlerindeki “kendisinin engelli olması” ve “engellilik, engelli olmak” kavramları arasında bazı farklar olduğu söylenebilir. Literatüre bakıldığında bu yaşlardaki engelli öğrencilerin doğrudan kendileriyle yapılmış

araştırmalara rastlanamamasından dolayı, öğrencilerin bu duygu ve düşüncelerinin asıl sebepleri konusunda da kesin bir bilgi verilememektedir.

Öğrencilerin, kaynaştırma eğitimi sürecinde, yaşadıkları zorlukların başında sosyal ilişkilerin gelmesi dikkat çekici bir noktadır. Kaynaştırma eğitiminin temel amaçlarından birinin, engelli çocuğun yaşlılarıyla ilişkilerinin geliştirilmesi, sosyalleşmelerinin ve toplumla bütünleşmelerinin sağlanması olduğu düşünülürse, bu bulguların üzerinde daha fazla durulması gerektiği açıkça görülür. Öğrencilerin bu eğitimde yer almaya karar vermeleri üzerinde özellikle ailelerinin etkisi büyüktür. Ailelerin, çocukları için önemli duygusal sosyal destek kaynakları olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla çocuklarının eğitimi konusunda verilecek kararlarda, ailelerin etkili olması olağandır. Kahrıman (2002: 51), yaptığı çalışmada, ergenlik dönemindeki gençlerin ailelerinden algıladıkları sosyal destek ile benlik saygıları arasında önemli bir ilişki olduğunu bulmuştur. Bu çalışmanın bulguları da bu durumu destekler niteliktedir.

Öğrencilerin büyük bölümünün kaynaştırma eğitiminden memnun olduğunu belirtmesi olumlu bir durumdur. Ancak yine de bu eğitimden memnun olmadığını ifade eden öğrencilerin belirttikleri nedenler dikkat çekicidir. Karşılaştıkları zorluklarda ve memnun olmama nedenlerinde sosyal ilişkilerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bunun nedeninin ise, kaynaştırma eğitiminde, kendilerinden farklı özelliklere sahip, engelli olmayan arkadaşlarıyla bir arada eğitim alan bedensel engelli öğrencilerin, kendilerini yabancılaşmış hissetmeleri, bu arkadaşları tarafından dışlanmaları, benimsenememeleri olduğu düşünülebilir. Iarsakaia-Smirnova ve Loshakova

(2004: 69), çalışmasında, engelli olmayan öğrencilerin ve onların ailelerinin önemli bir kısmının, engelli öğrencilerin kaynaştırma eğitiminde yer almasından hoşnut olmadıkları sonucuna ulaşmıştır. Bu gibi önyargıların ise, engelli öğrencilerin kaynaştırma eğitimi sürecinde sosyal ilişkilerinde güçlükler yaşamalarına yol açması kaçınılmazdır.

Öğrencilerin öğretmenleriyle ve engelli olmayan arkadaşlarıyla olan ilişkilerinden genel anlamda memnun oldukları, ancak öğretmenleriyle olan ilişkilerinin arkadaşlarıyla olan ilişkilerine göre, biraz daha iyi olduğu görülmektedir. Bunda, öğretmenlere duyulan saygı, hayranlık, korku gibi duyguların etken olabileceği, aslında arkadaşlarla olan ilişkileri algılama düzeyinin daha gerçekçi olabileceği düşünülebilir.

Bedensel engelli öğrencilerin aile, ak-raba, öğretmen ve arkadaşlarının engellerine ilişkin tutum ve davranışlarına bakıldığında, bu öğrencilerin çoğunluğunun, bu kişilerin tutum ve davranışlarını olumlu olarak değerlendirdiği görülmektedir. Öğretmenlerin genel olarak bu konuya ilişkin olarak eğitimi ve du-yarlı oldukları ve sorunun, öğretmenlerin yapacağı, engelli olmayan öğrencileri engelli olan arkadaşlarına ilişkin konularda bilgilendirme çalışmalarını yoluyla büyük ölçüde çözülebileceği düşünülmektedir. Öğrencilerin çoğu, aile ve arkadaşlarıyla ilişkilerini iyi olarak değerlendirmektedir. Ancak yine de, aile ilişkileri, arkadaş ilişkilerine göre daha iyi durumdadır. Kan bağıнын, sosyal ilişkileri belirleyen en önemli etken olmasının sağlanması, engelli öğrenciler açısından önem taşıyabilmektedir.

Nizamoğlu (2006: 85). de yapmış olduğu çalışmada, benzer şekilde

araştırmasının kapsamına giren öğretmenlerin tamamına yakınının özel gereksinimli öğrencilerinin diğer öğrencilerle etkileşimini kolaylaştırmak için yöntem ve etkinliklerde uyarlamalar yaptıklarını ifade etmişlerdir. Görüldüğü gibi öğretmenlerin özel gereksinimli öğrencilerinin sosyal ilişkilerini önemsemeleri, eğitime ve sosyal yaşama uyum sağlamaları açısından büyük rol oynamaktadır.

Öğrencilerin, boş zamanlarını çoğunlukla evlerinde kitap, bilgisayar, televizyon gibi araçlarla geçirmeleri olağan bir durum olmakla birlikte, aslında önemli bir kısmının da sosyal aktivitelere katılıyor olması oldukça önemli bir sonuçtur. Düşünüldenden daha fazla sosyal etkinliklerle ve sosyal hayatla iç içe oldukları sonucu çıkarılabilir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, kaynaştırma eğitiminde yer alan bedensel engelli öğrencilerin yaşadıkları sosyal uyum güçlükleri belirlenmeye çalışılmış ve elde edilen bu bulgular doğrultusunda bazı çözüm önerileri getirilmeye çalışılmıştır.

Sosyal hizmet uzmanlarının, öncelikle bedensel engelli öğrencilerin uyumları üzerinde etki edebilecek kişilerin bir ekip çalışması içinde bulunabilmelerini sağlaması önem taşımaktadır. Toplumun, engellilik ve engelli bireylere yönelik tutum ve davranışlar konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesinde, sosyal hizmet uzmanları rol oynamaktadırlar. Özellikle de, bedensel engelli öğrencilerin uyumuyla doğrudan ilgili olan, okul yönetimi, öğretmenler, okul arkadaşları ve velilerin gerekli bilinci kazanmaları için, okul sosyal hizmet uzmanlarının uygulamaları önemlidir.

Çalışmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda sosyal hizmet mesleği

açısından üzerinde durulması gereken bazı çalışmalar bulunmaktadır. Öncelikle bedensel engelli öğrencilerin, içinde buldukları gelişim döneminin de özellikleri göz önünde bulundurulmalı ve bundan dolayı yaşayabilecekleri olası fiziksel ve ruhsal sorunlar belirlenmeye çalışılmalıdır. Bu fiziksel ve ruhsal sorunların, sosyal yaşamlarına ve sosyal uyumlarına etkisi kaçınılmazdır. Bu nedenle bunların giderilmesi ve bu bireylerin sosyal işlevselliklerinin kazandırılması açısından sosyal hizmet uzmanlarının yapacağı mikro, mezo ve makro düzeylerdeki çalışmalar önem taşımaktadır. Çalışma bulgularında, ailelerin çocukları üzerinde çoğunlukla olumlu etkiye sahip olduğu görülmektedir. Bu etkinin artırılması ve ailelerin, çocuklarının yalnızca ihtiyaç duyduklarında sığınabilecekleri bir liman olmanın yanı sıra, bağımsızlıklarını kazanmaları konusunda destekleyici ve yol gösterici olmalarının da sağlanması gerekmektedir. Engelli öğrenciler veya ailelerinin kendi aralarında paylaşımlarda bulunmalarını sağlamak veya onları çeşitli konularda bilinçlendirmek amacıyla grup çalışmalarını da yapabilirler. Bunun yanında, engelliliğe ilişkin ulusal ve uluslararası politikaların geliştirilmesi ve bunların uygulanmasının izlenmesi konusunda sosyal hizmet uzmanlarının önemli rol ve görevleri bulunmaktadır. Özellikle de engelli bireylerin sahip oldukları haklar ve onlara yönelik hizmetler konusunda, uzmanlar söz sahibi olmalıdır.

Kitchin (1998: 346)'e göre, bina düzenlemeleri ve mimari uygulamalar engelli insanları dışlamakta, kent mekanları sanki engellilerin hiçbir yere gidemesi için tasarlanmaktadır. Bilgin (1997: 22)'e göre de, eğitim kurumlarının mimari yapısının bedensel engelli bireylerin

erişebileceği ve yararlanabileceği şekilde inşa edilmemiş olması önemli bir sorundur. Fiziksel çevre koşullarının bedensel engelli bireylerin yararlanabileceği biçimde düzenlenmesine yönelik çalışmalarda da uzmanlar etkili olmalıdır. Var olan yasal düzenlemelerin uygulanmasının denetlenmesi ve bu uygulamaların aksatılması halinde yaptırımlara başvurulması sağlanmalıdır. Bedensel engelli öğrencilerin kaynaştırma eğitimi almakta oldukları okulların fiziksel koşullarının kaynaştırma eğitiminin uygulanabileceği şekilde düzenlenmesi gerekmektedir. Okullarda kaynaştırma eğitimi sınıfları, okul giriş-çıkışları, koridorlar, tuvaletler, vb. mekanlar teknik donanım açısından güçlendirilmelidir.

Engelli çocukların sağlık, ekonomik, ulaşım, hizmetlere erişim gibi konularda yaşadıkları sorunların giderilmesi ve eğitim yaşamlarına yaşıtıları gibi başlayıp sürdürebilmeleri için gerekli düzenlemelerin yapılması sağlanmalıdır. Burada önemli olan, bu konuların yalnızca yasal düzenlemelerle belirlenmesi değil, bu düzenlemelerin hayata geçirilmesinin sağlanmasıdır. Bu bağlamda, medyaya başvurularak bu konunun gündemde tutulması olumlu bir katkı olabilir. Bedensel engelli öğrencilerin, ilköğretimlerini tamamladıktan sonra, eğitim yaşamlarına devam edebilmelerinin sağlanması hem onların, hem de ülkenin geleceği açısından önemli bir gerekliliktir. Bunun sağlanabilmesi için fiziksel (çevrenin fiziksel koşulları, bireyin duyduğu cihaz vb. fiziksel ihtiyaçlar gibi) ve sosyal (sosyal çevrenin engelliliğe dair bilinç kazanması gibi) koşulların geliştirilmesi sağlanmalıdır. Velilere, çocuklarının eğitimlerini tamamlamasının önemi konusunda da bilinç kazandırılmalıdır.

Bakım sorumluluğunu üstlenen kadınların durumları toplumdan topluma ve kültürden kültüre değişebilmektedir. Yine de pek çok kadın bu sorumluluğu üstlenmek için çalışma yaşamına katılmaktan vazgeçmekte, bireysel amaçlarını, isteklerini ertelemektedir (İl, 2000: 57). Yine Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması (2008: 23)' na göre, çalışmadığını belirten kadınların %31'i, bunun sebebini çocukların bakımı olarak açıklamışlardır. İçağasıoğlu Çoban (2007: 118-119)'ın yapmış olduğu çalışmaya göre, çalışma yaşamına ara veren kadınların %55'i aile ve/veya çocukları nedeniyle ara verdiğini söylerken, çocuğu olduktan sonra ayrılan kadınların %77'si çocuğu bırakacağı yer olmadığı için ayrılmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Söz konusu bu çocuklar, engelli çocuklar olduklarında ise, bakım ihtiyacının daha fazla artması kaçınılmazdır. Engelli çocuğun bakımında annelere destek olacak düzenlemelerin geliştirilmesi gerekmektedir. Ailelerin, iş yaşamlarının ve yaşam doyumlarının geliştirilmesi, sosyo-ekonomik bakımdan daha iyi bir düzeye gelebilmeleri açısından, engelli çocuklarının bakımı konusunda desteklenebilecekleri, çocuklarının onlardan bağımsız sosyal etkinliklerde bulunabilecekleri ortamlar, düzenlemeler gerçekleştirilebilir. Budak (1999), yapmış olduğu çalışmada lise öğrencilerinin problem çözme becerileri üzerinde ailelerinden ve arkadaşlarından algıladıkları sosyal desteklerin büyük ölçüde olumlu etkiye sahip olduğunu belirtmiştir. bu çalışmada da, zorluklarla baş etmelerinde en büyük desteği ailelerinden aldıklarını belirtmeleri, öğrencilerin benzer duygu ve düşüncelere sahip olduklarını düşündürebilir ve ailelerin engelli çocuklarına karşı sergilemeleri gereken tutum ve davranışlar konusunda bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesinin önemi vurgulanabilir.

Başta öğretmenlerin, engelli olmayan öğrencilerine, sınıflarına gelecek engelli arkadaşları ve ona yönelik uygun olabilecek yaklaşımlar konusunda bilinç kazandırmaları önem taşımaktadır. Bu sayede, engelli öğrenci bu eğitimi almaya başladığında daha sıcak ve kabulleniçi davranışlarla karşılaşacaktır. Bunun sağlanabilmesi için ise, öncelikle öğretmenlere bu bilincin kazandırılması şarttır. Bunun için okul sosyal hizmet uzmanlarının da katkısıyla, öğretmenlerin kaynaştırma eğitimi verebilecek duruma hazır hale gelmelerine yönelik çalışmalar artırılmalıdır. Kaynaştırma eğitimi yapılan okullarda rehber öğretmen bulunmasının ve kaynaştırma eğitiminin rehber öğretmenlerin de katılımıyla gerçekleştirilmesinin daha faydalı olacağı düşünülmektedir. Bu nedenle de bütün eğitim kurumlarında görev yapmakta olan sınıf öğretmenleri ve branş öğretmenlerinin, rehber öğretmenler ile işbirliğini artırıcı çalışmalar yapılması gerekmektedir.

Kaynaştırma eğitimine başlama kararının doğru biçimde alınması konusunda ailelerin bilgilendirilmesi ve bilinçlendirilmesine yönelik çalışmaların gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Burada, ailelerin kaynaştırma eğitiminin ve amaçlarının ne olduğu konusunda bilgilendirilmesi, çocuklarının durumuna uygun olup olmadığının değerlendirilmesi ve çocuklarının yaşamları açısından bu eğitimin sonuçlarının neler olacağını düşünülmesi konusunda sosyal hizmet uzmanlarının, rehber öğretmenlerin, öğretmenlerin ve hatta okul yönetiminin bilgilendirmeye yönelik çalışmaları önem kazanmaktadır.

Araştırmanın en belirgin sonuçları ise, genellikle öğrencilerin algılamalarına ilişkin olanlardır. Örneğin öğrencilerin gerçek engel nedenleri ile algıladıkları

engel nedenleri arasındaki farklılıklar, ölçek ve envanterin sonucunda çıkan puanlar ile ilişkilerini değerlendirme biçimleri arasındaki farklılıklar, bu çalışmanın belki de en dikkat çeken özelliklerindedir. Burada, bireylerin kendi gerçekliklerinin ne kadar büyük önem taşıdığı görülmektedir. Bu nedenle, araştırmalarda, engel sahibi bireyler gibi, diğer pek çok konuya yönelik olarak da yine bireylerin kendi görüşlerinin alınmasına ağırlık verilmesi önemlidir.

KAYNAKÇA

Alper, S. ve Ryndak, D.L. (1992). Educating students with severe handicaps in regular classes. *The Elementary School Journal*, 92 (3), 373-387.

Aral, N. ve Gürsoy, F. (2007). *Özel eğitim gerektiren çocuklar ve özel eğitime giriş*. İstanbul: MORPA Kültür Yayınları.

Berklin, C. T. (1974). *Problemlili çocuklar ve problem sebepleri*. Sosyal ve Felsefi Eserler Dizisi, 10. (4. Baskı). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Bilgin, K. U. (1997). "Engellilerin istihdamında yöntem arayışı". *Görme engellilerin sosyal güvenlik sorunları ve istihdamı sempozyumu 1-2 Aralık*. Altı Nokta Görme Engellilere Hizmet Vakfı Yayınları: 3, Ankara, 49-60.

Budak, B. (1999). *Lise öğrencilerinde algılanan sosyal destek düzeyi ile problem çözme becerileri arasındaki ilişki*. Samsun: On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı.

Çağdaş toplum, yaşam ve özürülüler ön komisyon raporları-1.Özürülüler Şurası. (1999). T.C. Başbakanlık Özürülüler İdaresi Başkanlığı. Ankara: Takav Matbaacılık.

Çağlar, D. (1981). *Uyumsuz çocuklar ve eğitimi*. (2. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayınları. No: 103.

Duman, N. (2001). Türkiye için yeni bir sosyal hizmet alanı olan okul sosyal hizmeti'nin

kapsamı ve sosyal hizmet mesleği içindeki yeri. *Prof. Dr. Nihal Turan' a Armağan-Sosyal Hizmette Yeni Yaklaşımlar ve Sorun Alanları*, 91-102. Ankara: Aydınlar Matbaası.

Duyan, V. (1997). *Sosyal grup çalışması uygulamasının ortopedi hastalarının kişisel ve sosyal uyum düzeylerine etkisi*. Ankara: Aydınlar Matbaacılık.

Early, T. J. ve Vonk, M. E. (2001). Effectiveness of school social work from a risk and resilience perspective. *Children and Schools*, 23 (1).

Eker, D. ve Arkar, H. (1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeği'nin faktör yapısı, geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikologlar Dergisi*, 10 (34), 45-55.

Erkan, G. (1990). *Ortopedik özürülü çocukların kendini kabul düzeyi üzerine bir araştırma*. İstanbul: Sakatları Koruma Milli Koordinasyon Kurulu.

Iarsakaia-Smirnova, E. R. ve Loshakova I. I. (2004). Inclusive Education of Handicapped Children. *Russian Education and Society*. 46 (12).

İçağasıoğlu Çoban, A. (2007). *Ailelerin yaşam kalitelerinin belirlenmesi: ankara örneği*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Hizmet Anabilim Dalı.

İl, S. (2000). Özürülülük, aile yaşamı ve sosyal hizmet. *Görme Özürülüler İçin Rehabilitasyon Deneyimleri, Yeni Rehabilitasyon Politikaları Ve Meslek Tanımları*. Yayına Hazırlayan: Kasım Karataş. Ankara: Körler Federasyonu Yayını. No: 4; 54-60.

Kahrıman, İ. (2002). Adölesanlarda Aile ve Arkadaşlardan Algılanan Sosyal Destek İle Benlik Saygısı Arasındaki İlişki. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzurum Atatürk Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Hemşireliği Anabilim Dalı.

Kaynaştırma Yoluyla Eğitim Uygulamalarında Öğretmenlere Öneriler. Kaynaştırma Yoluyla Eğitim Uygulamaları Konulu Genelge. Tarihi: 02.09.2008. Numarası: 3601. T.C.

Milli Eğitim Bakanlığı Özel Eğitim Rehberlik ve Danışma Hizmetleri Genel Müdürlüğü.

Kepeçoğlu, M. (1993). *Psikolojik danışma ve rehberlik*. Ankara: Kadioğlu Matbaası.

Kitchin, R. (1998). Out of place, knowing one's place: Space, power and the exclusion of disabled people. *Disability&Society*, 13 (3), 343-356.

Koca, F. (2003). *Fizik engelli insanların toplumsal konumu (İstanbul Örneği)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya: Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kuz, T. (2001). *Kaynaştırma eğitime yönelik tutumların incelenmesi*. T.C. Başbakanlık Özürlüler İdaresi Başkanlığı Yayınları.

National Association of Social Workers. (1997). People with disabilities. *Social work speaks: NASW policy statements*, (4. baskı). Washington, DC: NASW Press.

Nizamoğlu, N. (2006). Sınıf Öğretmenlerinin Kaynaştırma Uygulamalarındaki Yeterlilikleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İlköğretim Anabilim Dalı Sınıf Öğretmenliği Programı.

Özel Eğitim Hizmetleri Yönetmeliği Resmi Gazete Tarihi: 31.05.2006 Resmi Gazete Sayısı: 26184.

Özgüven, İ. E. (1992). *Hacettepe kişilik envanteri el kitabı*. (İkinci Revizyon). Ankara.

Popkin, M. K. (1989). Adjustment disorders and impulse control disorder. Kaplan H. I. (Ed.) *Comprehensive Textbook of Psychiatry*, 2. Baltimor: Benjamin Sadock.

Saint-Lauren. L. ve Lessard, J.C. (1991). Comparison of three educational programs for students with moderate mental retardation integrated in regular schools. *Educational and Training in Mental Retardation*, December, 370-380.

Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması 2008. (Ekim 2009). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsü. Katkıda bulunanlar: Sağlık Bakanlığı, Ana Çocuk

Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı. Mali kaynağı sağlayan: Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), "Kamu Kurumları Araştırma ve Geliştirme Projelerini Destekleme Programı" (KAMAG).

Türkiye Özürlüler Araştırması. (2002). Özürlüler İdaresi Başkanlığı – TÜBİTAK – Devlet İstatistik Enstitüsü.

Zimet G.D., Dahlem, N.W., Zimet, S.G. ve Diğ. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *J Pers Assess*, 52, 30-41.